

Mohammad Ekram Yawar

<https://orcid.org/0000-0003-3198-5212>

Dr., Turkey, ekramyawar93@gmail.com

Atf Künyesi | Citation Info

Yawar, M. E. (2024). Afganistan'da Devlet ve Devletleşme Süreci: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Bölgede Karşılaşılan Zorluklar (Uluslararası, Bölgesel ve Yerel Boyut Bağlamında) *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 3045-3059.

Afganistan'da Devlet ve Devletleşme Süreci: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Bölgede Karşılaşılan Zorluklar (Uluslararası, Bölgesel ve Yerel Boyut Bağlamında)

Öz

Afganistan'ın Amerikan işgali sonrasındaki yeni devlet oluşumu, Afganistan'ın siyasi tarihindeki beşinci devlet oluşum sürecidir. Bu çalışmanın amacı, Afganistan'ın dış güçler nezdinde ve uluslararası sistemdeki yeni olaylar ışığında şekillenen yeni devlet kurma sürecinin özelliklerini ve değişkenlerini incelemektir. Dolayısıyla çalışmanın temel sorusu 11 Eylül sonrasında Afganistan'ın devlet kurma politikalarının nasıl şekillendiğidir. Görünüşe göre son gelişmeler ve Taliban'ın düşüşü, yıllardır bastırılan temel güçleri serbest bırakmış ve onlara Kabil'deki hükümetin gücünden daha fazla pay almaları için uygun bir fırsat sağlamıştır. Bu konu, Afganistan'daki gelişmelerin komşu ülkelerin ve bölgenin çıkarları ve düşünceleriyle bağlantılı olmasını sağlamıştır. Buradan hareketle, Afganistan'da devlet-millet inşa sürecinin ilerlemesinde herhangi bir başarı ya da başarısızlık, gelecekte bölge ülkelerinin ulusal güvenliğine yönelik özel risklerle karşı karşıya kalabileceği gelişmelerin yol açtığı tehditlere dikkat edilmesini gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Devlet İnşası, Soğuk Savaş Sonrası Dönem

State and Statehood Process in Afghanistan: Challenges in the Region in the Post-Cold War Period (In the Context of International, Regional and Local Dimensions)

Abstract

Afghanistan's new state formation after the American occupation is the fifth state formation process in Afghanistan's political history. The aim of this study is to analyse the characteristics and variables of Afghanistan's new state-building process, which was shaped in the light of new events in the international system and in the eyes of foreign powers. Therefore, the main question of the study is how Afghanistan's state-building policies have been shaped after 11 September. It seems that recent developments and the fall of the Taliban have unleashed key forces that have been suppressed for years and provided them with a favourable opportunity to gain a greater share of the power of the government in Kabul. This has ensured that developments in Afghanistan are linked to the interests and considerations of neighbouring countries and the region. Thus, any success or failure in the progress of the state-nation building process in Afghanistan requires attention to the threats posed by the developments, which in the future may confront the countries of the region with special risks to their national security.

Keywords: *Afghanistan, State-building, Post-Cold War Period*

Giriş

Aşırıçılık ve terörizm, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, Amerika Birleşik Devletleri'ni Orta Doğu'da reform ihtiyacına daha fazla odaklanmaya yönlendiren iki temel faktör olarak belirginleşti. Amerika Birleşik Devletleri aşırıçılığı ve terörizmi kendi güvenlik tehditleri ve çıkarları açısından ana faktörler olarak görmüştür. Her ne kadar siyasal İslam da bazı durumlarda Amerika'nın güvenliği ve çıkarları için bir tehdit olarak tanımlansa da, Taliban'ın ve El Kaide'nin ortaya çıkışıyla birlikte aşırıçılık, doğrudan Batı'yı hedef alan şiddet yoluyla daha ciddi bir tehdit olarak algılandığı için, ilişkilerde ciddi bir kriz ortaya çıktı ve bu ülkeler arasındaki çatışma düzeyi arttı ve bu krizde askeri boyutun güçlenmesi ve güçlenmesi zirveye ulaştı ve bu ülkelerin ilişkileri Soğuk Savaş sonrası dönemde (Soğuk Savaş'ın sona ermesi) temel bir değişikliğe uğradı.

Aşırı zayıflık oluşumu, merkezi hükümetin yapısında ve işleyişinde Afganistan'ı temelcilik terörizminin yetiştirilmesi ve eğitilmesi merkezi haline getirdi, ki bu tür bir güvenlik tehlikesi olarak kabul edilebilir ve daha sonra bölge için bir güvenlik tehdidi haline geldi; iç koşulların kontrolsüz olması, sızdırılabilir sınırlar, yargı organlarının zayıflığı, idari ve güvenlik makamlarının varlığı, fakir ve umutsuz gençlerin geniş bir yelpazesi, zaman zaman etnik ve dini protestoların güvenli sığınakları bulmuş olması, bu ülkelerin (Afganistan'ın) uluslararası terörizmin güvenli bir sığınağına dönüşmesi ve bu ülke ile Amerika arasındaki ilişkilerde krizin

güçlenmesine ve Afganistan'a müdahale etme olasılığına yol açtı. Bazı araştırmacılara göre, bu, hükümet kurma sürecinde meydana gelen kusurlu bir sürecin sonucudur ve sonuç olarak Afganistan'da iflas etmiş bir devlet oluşmuş ve güçsüz bir devletin temelleri güçlendirilmiştir; Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerika'nın politikaları, Afganistan'a saldırının "yeni devlet kurma" olarak adlandırıldığı bir bahane olduğu ve bu şekilde kendi bakış açısına uygun bir devlet yaratma müdahalesi oluşturduğu iddia edilmektedir.

Küresel sistemdeki ilişkilerin incelenmesi ve devletlerin toplumların hayatındaki rolü, 1648'de Westphalia Antlaşması'nın imzalanmasıyla ulus-devlet veya ulusların kavramının ortaya çıktığı tarihsel bir döneme dayanmaktadır. Siyasi sistemlerin çeşitliliğinin artmasıyla, Avrupa'da egemen bir siyasi rejim ortaya çıktı ve yaygınlaştı. Ancak, Avrupa'da modern devletin ortaya çıkması aslında içsel bir süreçtir ve önceki sistemlerin evriminin bir ürünüdür (<https://tinyurl.com/jp9se768>)

1.Devlet kavramı

Devlet terimi, İngilizce'deki "State" kelimesinden türetilmiştir ve "durum", "konum", "pozisyon" ve "duruş" anlamına gelen "Status" kelimesinden gelmektedir. Dünya millet-devletleri veya ülkeler, uluslararası ilişkilerde ana oyuncular ve uluslararası sistemde merkezi bir çekirdek oluşturur ve egemenlik ve siyasi etkileşime dayanmaktadır (Firouzabadi, 2009). Aslında, devlet; uzun süre bir toprakta yaşayan ve üzerinde üstünlük ve egemenlik kazanan bir grup insandır; ki bu, bir ulus-devlet adı altında bir bütünlük oluşturan bileşenlerin bir araya gelmesiyle oluşur; yukarıdaki tanımda belirtilen bu bileşenler şunlardır: 1- Halk, 2- Toprak ve 3- Egemenlik (Held, 2006). Modern devlet, Avrupa toplumlarında tarihsel-toplumsal süreçte şekillenen ve yaygınlaşan bir ulus-devletleşme sürecinin bir ürünüdür; aslında devlet, bu tanımda gizli olan birkaç önemli unsuru içeren meşru gücün tekeli olarak tanımlanabilir: (a) Kamu kurumları, (b) Hükümet, (c) Güç kullanımının tekeli, (d) Tarafsız idari sistem (<https://tinyurl.com/jp9se768>). Güç, meşru ve meşru olmayan olmak üzere ikiye ayrılabilir. Devlet, aslında meşru gücün tekeli olan meşru gücü uygulamaktadır. Meşru gücün üç temel dayanağı vardır: Yasal güç, geleneksel güç, akıl gücü. Bu şekilde, bu devletin, bu dönüşümü kolaylaştırmak ve yaymak için gerekli organizasyonel ve düzenleyici çerçeveye ve işlemlere sahip olması gerekir (<https://t.ly/eE4G6>). Devlet inşası terimi, geçmişten günümüze kadar dile getirilmiş bir kavram olmasına rağmen, özellikle 1990'lardan sonra, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra daha fazla popülerlik kazandı. Devlet inşası, "devlet" ve "inşa" kelimelerinin birleşiminden oluşur ve devletin belirli bir şekilde oluşturulmasına işaret eder.

Devlet terimi siyasi literatürde üç anlamda kullanılır; birincisi ülkeyi ifade eder. Ülke, yukarıda bahsedilen dört unsurdan oluşur. İkincisi, hükümet kuruluşunu ifade eder, yani yürütme organı (bakanlar kurulu) anlamına gelir (Shafiei, 2013). Üçüncüsü, hükümeti ifade eder, bu da yasama, yürütme ve yargı organlarını içerir. Burada "devlet" denildiğinde hükümet kastedilmektedir. Dolayısıyla, devlet inşası, ikinci anlamdaki devlet kurumlarının oluşturulması anlamına gelir. Her ne kadar hükümetin farklı şekilleri olsa da, üç temel görevin varlığı söz konusu olmuştur; bu üç temel görev yasama, icra ve yargı işleridir; ancak bu fenomen bir kişi tarafından gerçekleştirilir ki bu bazen üçüncü dünya ülkelerinde yürütme yetkisinin temelini oluşturur (Sai, 2010). Blunchley, devleti belirli bir toprak parçasında örgütlenmiş siyasi bir toplum olarak tanımlar ve Borges, devleti örgütlü bir toplumun özel bir bölümü olarak görür ve devlet inşası sürecini bu yapının güçlendirilmesi ve oluşturulması olarak tanımlar. Wilson da devlet inşasını belirli bir toprak parçasında hukuka dayalı halk örgütlenmesi olarak görür ve devlet inşasını genel olarak üç türde tanımlar: hukuki, felsefi ve siyasi.

Fukuyama, devlet yapılanmasını aslında yeni idari yapıların oluşturulması ve mevcut yapıların güçlendirilmesi olarak görür ve bunun devlet kurma açısından önemli olduğunu belirtir. Bu bağlamda, çökmüş devletler, küresel ölçekte büyük zorluklar olarak bilinen yoksulluktan insanlığı tehdit eden çeşitli hastalıklara kadar çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Temel sorun, güçlü devlet yapılarının olmayan ülkelere güçlü devlet yapılarının aktarılmasıdır. Bazılarına göre, devlet yapılanması kavramı, yönetsel kurumların geliştirilmesi için bir süreci ifade eder ki bu da etkili yönetimi teşvik etmektedir (Barner, 2003). Aslında devlet kurma, devletin ekonomik faydaları ve devlet zorunluluğu açısından değil, aynı zamanda kurumsal ve siyasi güç bakımından da büyüme yaşayan bir süreçtir. Bazılarına göre, devlet kurma, devletin güç biriktirme yeteneğine dikkat çeker ve bu yetenek üç yüzlüdür:

- A) Ulusal kapasitelerin başlangıcı
- B) Kurumların entegrasyonunun başlangıcı
- C) Devletin yaratılış tarihine bakıldığında bu sürecin iktidar unsurlarına dayanması (Jaggers, 1992). Bu nedenle, devlet-millet inşası oluşturma sürecinin tanımında, yalnızca başarısız devletlerin durumuna veya savaş sonrası veya yeni devletlerin kuruluşuna indirgenemeyeceğine dikkat edilmelidir. Bu bağlamda, devlet kurma süreci hala birçok Batı ülkesinde tam olarak gelişmemiş olabilir; ancak hala bazı örneklerle mevcuttur (Hatami, 2010). Hükümetler farklı şekillerde oluşmaktadır. Gelişmeleri aynı yolu takip etmemekte ve aralarında farklılıklar bulunmaktadır (Lewis, 2009). Üçüncü Dünya'da Devlet Kurma: Geçmişteki teorik yaklaşımlar, genellikle Avrupa'daki devlet kurma sürecine odaklanırken, diğer bölgelerdeki devlet kurma sürecine pek dikkat etmiyordu; ancak 1980'lerin ikinci yarısından itibaren, Yang ve diğerleri

gibi kişiler tarafından üçüncü dünya ülkelerinde devlet kurma fenomeninin Avrupa'daki devlet kurma süreciyle karşılaştırmalı bir şekilde incelendiği çalışmalar yapılmıştır. Megdal, üçüncü dünya devletlerinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluştuğunu ve bu üçüncü dünya devletlerinin modern Avrupa devletlerinin aksine kendi sınırlarını tanımlayamadığını iddia etmektedir; bazıları bu ülkelerin mandater devletler olarak tanındığını belirtir. Bu nedenle, bu ülkelerin dikkate alınması ve devlet kurma alanının güçlendirilmesi önem kazanmıştır. Üçüncü dünya ülkelerinin bazıları ekonomik büyümeyi önceliklendirmiş olmalarına rağmen, ekonomik büyüme nihayetinde insanların yaşam standartlarını iyileştirmede ve yoksulluğu azaltmadı; yani ekonomik büyüme siyasi gelişmenin bir arka planı olmadı. Teorisyenler, krizleri azaltmak için siyasi kurumların güçlendirilmesi teorisini öne sürdüler. Bu teoriye göre, siyasi kurumların doğası önemli olmasına rağmen, önemli olan, bu ülkelerde demokratik bir ortamın sağlanmasıyla birlikte istikrarı sağlamaktır (Hatami, 2010). Dünya üçüncüsü olarak adlandırılan ülkelerdeki modern devletlerin yetersizliği konusunda bu yaklaşımın ifade edebileceği ilk nokta, bu fenomenin (devlet insası) batıdaki türüne göre nispeten yeni bir olgu olması ve kendi gereksinimlerini talep etmesidir; bu nedenle, üçüncü dünya ülkelerinin birçoğunda buna uygun bir zeminin güçlendirilmesi gerekliliği bulunmaktadır (Hatami, 2010). Buna göre başarısız veya yok olmakta olan hükümetler kategorisi ile kalkınma kavramları arasındaki bağlantının diğer tezahürlerini, üçüncü dünyanın uluslararası arenadaki konumuna ilişkin teorilerde görmek mümkündür.

2. Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni devlet inşası

2.1. Soğuk Savaş ve sonrasında ABD dış politikasının tarihsel özellikleri

Amerika'nın dış politikasının oluşumundan itibaren, farklı davranış yaklaşımları ve yöntemler izlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Amerika, dünya çapında varlığını güçlendirmek ve müdahalelerini diğer bölgelere genişletmek için kapsayıcı bir politika izlemiştir. Bu politika, Amerika'nın artan güç eğilimiyle birlikte, dünya çapında liberal demokrasi fikrini teşvik etme ve farklı alanlarda kurumlaşma gibi diğer iki bileşenle birlikte Amerika'nın devlet politikalarının ana eksenlerini oluşturmuştur. Bu dönüşümler, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Amerika'nın politikalarını anlama ve küresel düzenin doğasını anlama açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir çünkü bu dönemde Amerika'nın nispeten hegemonyası vardı; ancak son on yılda, konuların, bileşenlerin ve dönüşümlerin ortaya çıkışıyla Amerika'nın hegemonyasının zayıflamasına tanık olduk. Öte yandan, bu strateji Avrupa'yı Amerika'nın dış politikasındaki bir araç olarak görmüştür, çünkü 1990'ların

başlarında (Clinton dönemi) Sovyetler Birliği ve onun uydu devletleri artık gündemde değildi ve rekabet boşluğu hissediliyordu ve Amerikalı politikacılar, uluslararası konulara liberal bir bakış açısıyla bakmaktaydılar. Özellikle, bu dönemde iktidarda olan ve kendilerini demokrasi ve kurumlaşma destekçisi olarak gören Demokratlar, dış politika yapılarında Avrupa'ya bu tür bir yer vermişlerdir; ancak 11 Eylül 2001 olaylarıyla Amerika, dış politika önceliklerinde bir değişiklik yaparak tek taraflılık eğilimini benimsemek için bir zemin bulmuş ve uluslararası sistemdeki gerçek doğasını açığa çıkarmıştır. Ancak Amerika'nın alt politika katmanlarından Yeni Muhafazakârları yüzeye çıkaran şey, Soğuk Savaş'ın sonu ve 11 Eylül olayı oldu (Kegley, ve Eugene, 2003). Gerçekte, bu olaylar, 11 Eylül sonrası dönemin tarihsel özelliklerinin bu dönemden kaynaklandığını göstermektedir; ancak büyük ölçüde farklıdır. Aslında, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, neo-muhafazakâr yazarlar, Krat 20.yüzyıldan itibaren ABD, dış politikasında dünyaya liderlik etmenin kendi görevi olduğunu ve bu liderliği başarıyla gerçekleştirmek için gerekli olan her zaman ve her yerde askerî gücü en üst düzeyde kullanmayı meşru görüyordu. Nitekim 1960'ların sonlarından itibaren yeni muhafazakârlar bunu kurumsallaştırmaya çalışıyorlardı (Deshyar, 2005).

3.Afganistan'da Ulus Devlet İnşası Sürecinde Yaşanan Gelişmeler

Afganistan'ın oluşumu esasında 19. yüzyılda Orta Asya'da iki imparatorluk olan Çarlık Rusyası ile Büyük Britanya arasındaki rekabetin sonucuydu. İngiliz İmparatorluğu'nun, sömürgesi olan Hindistan'ı korumaya çalıştığı açıktır. İngiliz Kolonileri - ve diğer yandan Rusya, sömürge rekabeti alanında Britanya'nın gücünü yenmek için Hindistan'a (Afganistan üzerinden) erişim sağlamak amacıyla İngiltere'nin gücüne karşı koymaya çalışıyordu. Çünkü o dönemde ülkenin sömürgecilik hırsları, ulusal çıkarların kaçınılmaz bir parçasıydı. Bu nedenle Afganistan iktidarın ve sömürgeciliğin arenası olmuştur.

Tarihsel prosedürler ve eğilimler açısından bakıldığında, Afganistan'da devlet inşa etme süreci beş ana aşamayı içermektedir:

- a) Afganistan'ın İran'dan ayrılması,
- b) Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ve Komünist hükümetin oluşumu
- c) Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi ve Mücahit İslami hükümetinin kurulması

4.Afganistan'da Ulus Devlet İnşa Süreci

Her toplumda, hükümet kendi içinde düzen sağlayarak sosyal düzenin korunması ve güvenliğin sağlanması amacıyla bir yönetime sahiptir. Hükümet ise bu egemenlik eylemlerinin aracı ve vasıtasıdır. Gelişmiş toplumlarda meşru ve rakipsiz olan tek yönetim kurumu hükümettir. Hükümetin en yüksek yönetim kurumu olduğu meselesi, Afganistan tarihinde 16. yüzyıldan bu yana hiçbir zaman var olmamıştır. Afganistan'da hükümet yalnızca yönetim

deneyiminden yoksun değildir. İflas eden bir hükümet, yönettiği bölge üzerindeki otoritesinin önemli bir kısmını kaybetmiştir.

Afganistan'daki toplum, kabilelere karşılık gelen etnik kökenlere bölünmüştür ve yüzyıllar boyunca gücün tüm geleneksel unsurlarına (yani nüfus, bağımsız ekonomi ve yabancı yönetimin veya merkezî hükümetin olmadığı topraklar) sahip olmuştur. Afganistan'daki hükümetin etnik kökenleri bulunmaktadır ve savaş ağaları hâlâ Afganistan'ı istikrarsızlaştıracak en büyük tehdittir. Elbette bu faktörlerin kökleri Afganistan'ın siyasi ve tarihî geleneğine dayanmaktadır ve bu gelenekle başa çıkabilmek için Afganistan'ın sosyal yapısında köklü bir değişikliğe ihtiyaç vardır (Şah Karmi, 2004). Bu ülkenin bazı tarihi evreleri şu şekildedir;

5. İlk Aşama: Afganistan'ın İran'dan Ayrılması ve Bağımsızlığı

Ahmed Şah Abdali'nin hükümdarlığı, Afganistan'ın bağımsızlığının tarihi başlangıcıdır. Bu olaydan önceki tarih, Afganistan'ın başta İran olmak üzere bazı komşu ülkeleriyle ortak tarihi olmuştur. Aslında Afganistan tarihinin bu dönemi, doğuş ve içsel gelişmelerin bir sonucu olmaktan çok, yabancı ülkelerin müdahaleleri ve müdahaleler sonucu oluşmuş bu bölgenin orijinal tarihinden (İran'la bağlantılı) kopmasına neden olmuştur. Elbette, Afganistan'ın İran'dan ayrılması ve bağımsızlığı, on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren İngilizlerin Hindistan'daki etkisinin artmasıyla giderek şekillendi. Bu durum, 1857 yılı Mart ayında Paris Antlaşması'nın, İngiltere'nin Herat meselesiyle ilgili olarak İran ile savaşın ardından imzalandığı döneme denk gelir. Bu antlaşmaya göre İran, Horasan üzerindeki iddiasından vazgeçti ve Herat 1863 yılında Afganistan'a katıldı. İran, Afganistan'ın resmi olarak varlığını tanıyarak Afganistan adında bir ülke olarak var olmasına izin verdi.

6. İkinci Aşama: Sovyetlerin Afganistan'ı İşgal Etmesi ve Komünist Bir Hükümetin Kurulması

Afgan Halk Demokrat Partisi, Ocak 1965'te (H. 1344) gayriresmi olarak, Marksizm ve Leninizm'in fikirlerine dayanan sosyalist bir toplum yaratma hedefiyle kurulmuştur. Bu partinin ana kurucuları Noor Mohammad Turki, Babrak Carmel, Hafız Allah Amin, Sultan Ali Kashtmand ve diğerleriydi. Her ikisi de komünist düşünceye sahip olan ve o dönemde Sovyetler Birliği tarafından desteklenen Khalq ve Pragma adlı iki parti iktidara gelmiştir (Bahush Fardeghi, 2014). Marksist darbe sonrasında hükümet, Afganistan'ı Sovyet uydularından birinin diyalog hâline getirmiş ve bu ülkenin ulusal-vatanseverlik ve tarihî sembolü olan bayrağını bile değiştirmiş ve nihayet 24 Aralık 1358 H. (1979) tarihinde Sovyet lideri Leonid Brejnev

komutasındaki Sovyetlerin 40. askeri ordusu da Afganistan'a girmiş ve bu ülkenin siyasi-sosyal arenası Sovyet etkisine sahne olmuştur.

7.Üçüncü Aşama: Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan Çekilmesi ve Mücahit İslam Hükümeti'nin Kurulması

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün başlangıcı aynı zamanda bu ülkenin Kabil'de desteklediği rejimin de sonu olmuştur.19 Ağustos 1991'deki (H. 1369) başarısız darbenin ardından, Kabil hükümetini destekleyen Sovyet Komünist Partisi'nin eski üyeleri önceki nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Yeltsin'in Rusya Federal Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yaptığı yardımın kesilmesi, Dr. Necibullah hükümetinin çöküşünü hızlandırmış ve sonunda tamamen devrilmesine yol açmıştır.

Mücahit hareketi, yani Afganistan'ın İslami partileri veya hareketleri, özellikle Davud Han (1978) döneminden itibaren büyümüş ve giderek güçlenmiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sırasında Mücahit hareketi gelişmiş ve dünya çapında ilgi ve destek görmüştür. Bu hareket Afganistan halkını İslamcılığa başvurarak ve Sovyetler Birliği ile karşı karşıya getirerek harekete geçirmiş ve ülke çapında, ulusal bir hareket hâline gelmiş, ABD de Sovyet karşıtı akımları ve hareketleri desteklemeye çalışmıştır. Çünkü ABD, Sovyetlerin Afganistan'a saldırısını ülkenin Soğuk Savaş politikası ve yayılcılığı doğrultusunda yorumlamıştır (Gibbs, 2000).

8.Dördüncü Aşama: Taliban'ın Hükümet Kurması

Taliban döneminde, Afganistan toplumunda merkezi hükümetin zayıflığı, ülkenin siyasi ve sosyal alanında belirgin özelliklerden biri olmuştur; çünkü milli sadakat yerine ulusal sadakat, bir prensip olarak yerini almıştır. Taliban döneminde, bu süreç yeni koşullarla karşı karşıya kalmış ve Afganistan, bir etnik grubun hakimiyeti yönünde ilerlemiş ve siyasi istikrarsızlık sürecinin devam etmesine neden olmuştur, ki bunun ana sonucu barışın kaybı, iç savaşın genişlemesi ve sınırda güvensizlik olmuştur (Şah Karmi, 2004). Bu savaşlar, güvenliğin Afganların en önemli endişelerinden biri haline gelmesine neden olmuştur. (Mojdeh, 2003). Taliban, aslında uzun bir savaş döneminden sonra Afganistan'da güçlü bir etnik milliyetçilikle birlikte nispeten güvenli bir ortam sağlamayı başardılar, zor kullanımı ve şeriat hükümleri gölgesinde; ancak İslam'da demokrasinin bir anlamı olmadığını savunarak Afganistan'da seçim yapılmayacağını söylüyorlardı. Bu dönemde, uzman kişilerin, Özbeklerin, Taciklerin ve diğer etnik grupların giderek kenara itildiği ve daha az okur-yazarlığa sahip olanların hükümeti ele geçirdiği görüldü (Mojdeh, 2003). Aslında, Afganistan'daki iç hükümet sistemi daha çok güçlü bir güvenlik ve polis sisteminden kaynaklanmaktadır.

9.Beşinci aşama:Soğuk Savaş sonrası dönemde Afganistan'ın konumu ve Amerikan askeri müdahalesinden sonra yeni bir hükümetin kurulması

Afganistan, bölgedeki jeopolitik ve jeostratejik konumuna rağmen, 11 Eylül olaylarından önce Amerika Birleşik Devletleri için stratejik ve önemli bir konuma sahip değildi. Bu nedenle, Amerika Birleşik Devletleri başkanlarının dış politika ana eksenlerinin incelenmesi, 1936 ile 2001 yılları arasında iniş çıkışlar yaşamıştır. ABD'nin Afganistan ile ilişkileri 1920'lerin başlarına kadar uzanmaktadır. Afganistan'ın önemli olmamasının nedenleri 2. Dünya Savaşı'na kadar şunlardır:

- 1) Petrol gibi değerli maden kaynaklarının bulunmaması
- 2) Sovyetler Birliği'ne yakınlık,
- 3) Denize ulaşımın olmayışı.

Esasında Afganistan'da olan şey devletleşmedir; yani Afganistan'daki mevcut siyasi yapılar (dağılmış ve iflas etmiş devlet yapıları) ABD tarafından yeniden örgütlenmeli ve mevcut toplumsal yapılar doğrultusunda şekillendirilmelidir (Litman, 2012, s. 94). 11 Eylül olayı, uluslararası anarşi alanında Amerika'nın Afganistan'a müdahalesine ivme kazandırdı ve yeni bir devletleşme sürecini şekillendirdi; ancak ABD'nin kriz yönetimi becerilerindeki eksikliklerin açığa çıkması (askeri gücün kullanılması) ve kriz yönetimi stratejisi olarak şiddetin kullanılmasıyla Afganistan'daki ilişkiler krizinin başlangıcından itibaren aşama aşama tırmandı ve savaş krizin baskın yüzü haline geldi; Ancak ABD, kriz yönetimi stratejilerindeki eksikliklerin farkına varırken (askeri gücün kullanılması), liberal unsurları (ülkenin politikalarının bir parçası olan ve olmuş olan) askeri politikalarına eklemek için çabaladı, bu da Afganistan'daki devletleşme politikalarında gözlemlenebilir.

Aslında, ABD'nin Afganistan'a yaklaşımı (11 Eylül 2001 sonrası dönemde) Bush hükümetinin ilk icraatlarında tanımlanabilir. Bush, Afganistan'a yönelik saldırıların başlaması hakkında yaptığı konuşmada "Sonsuz Özgürlük Operasyonu" adı altında, bu ülkeyi bir terörist operasyon merkezi olarak etkisiz hale getirmenin hedeflerine vurgu yaptı. Bush, birkaç hafta boyunca sürekli olarak, Amerika'nın iyilik ve kötülük arasındaki bir savaşın içine düştüğünü, Tanrısal değerleri yüceltmek ve özgürlüğü ve dünyada iyi ve adil olan her şeyi savunmak için verilen bir savaş olduğunu vurguladı (Kinzer, 2008). Buna dayanarak bazı analistler, ABD'nin Afganistan'a saldırısını, ülkenin 11 Eylül'den sonraki büyük stratejisinin öncüleri olarak değerlendirmişlerdir. Bunun ayrıntıları bir yıl sonra (Afganistan'a saldırıdan sonra) ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde 2002 yılında detaylandırılmıştır (Kahramanpour, 2003). Aşağıda

ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere tamamlanmamış ulus devlet inşası sürecinin tamamlanmasında çeşitli değişkenler rol oynamıştır.

10. Ulus-Devlet İnşa Sürecini Etkileyen Faktörler ve Değişkenler Dâhili Değişkenler

Afganistan tarihinde, 16. yüzyıldan bu yana (bağımsızlığının ilan edildiği zamandan beri) devletin egemenlik uygulayan en üst düzey kurum olduğu meselesi hiç var olmamıştır. Afganistan'da devlet, uzun süreli yönetim deneyimine sahip değil sadece, aynı zamanda iflas etmiş bir devlete dönüşmüştür. Merkezi hükümetin yetki alanı sadece başkent ve ülkenin bazı büyük şehirleriyle sınırlıdır. Afganistan'ın yönetim geleneğinin bazı boyutları veya vakaları, devletin toplum karşısındaki zayıflığını göstermektedir. Devlet her zaman bu ülkede zayıf olmuştur; çünkü bir ulusal ve kabilevi toplumsal yapı üzerinde hâkimiyet kurma yeteneğine sahip olmamıştır ve bu da ulus-devletleşme sürecinin başarısız olmasına ve istikrarsızlık yaratılmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü, güçlü bir devletin varlığında, Amerika'nın o ülkeye bu kadar kolay girememesi mümkün olmazdı (Kahramanpour, 2003). Kabilelere göre etnik kökenlere ayrılmış olan Afganistan toplumu, yüzyıllar boyunca nüfus, bağımsız ekonomi, yabancı yönetimin veya merkezî hükümetin olmadığı topraklar gibi geleneksel güç unsurlarına sahip olmuştur. Bu ülkede yönetim etnik kökene sahip olup kapsamlı ve ulusal bir unsur hâline gelmemişken demografik bileşimde Peştunlar %40-42, Tacikler %31-32, Hazaralar %2-9, Özbekler %8-Türkmenler %2_8, , Aimaqlar %,0-1, ve Beluclar %0,5-geri kalanlar (Peşayi, Nuristani, Arap kabileleri vb.) %1,4-5 arasında değişmektedir ve Afganistan halkının %99'u Müslümandır. Afganistan'ın terörizmden sonra istikrarsızlaşmasına yönelik en büyük tehdit olan Afganistan'ın savaşçı gruplar olgusunun kökleri Afganistan'ın bu siyasi, tarihi ve dini geleneğinden kaynaklanmaktadır. Taliban döneminde Afganistan'ın merkezî hükümetinin zayıflığı ülke siyasetinin öne çıkan özelliklerinden biriydi. Çünkü etnik sadakat, ulusal sadakatten üstündü. Bu savaşlar, Afganların güvenlik ve istikrardan en önemli endişelerden biri haline gelmesine neden oldu; Taliban'ın bunu sağlamada büyük ölçüde başarılı olduğu bir durum (Fardaghi, 2014). Afganistan, krizlerle anılan ülkelerden biri olmuş ve Afganistan'daki 40 yıllık kriz, savaş ve güvensizlik ortamı insanların ülkedeki uzun vadeli kriz ve çatışmaların çözümüne olan inancını zayıflatmıştır. Bu dönemde savaş insanların yaşamının bir parçası olmuş ve her zaman ulaşılmaya çalışılan nihai çözüm olarak barış önerilmiştir. Elbette barış çabaları savaş kadar eskidir ancak Afganlar farklı dönemlerde farklı sorunlarla karşı karşıya kalmışlar ve Afganistan'daki güvenlik krizi esas olarak Afganistan'ın kendisinden kaynaklı şu faktörlerden etkilenmektedir (Nia, 2010):

- 1- Etnik yapı,
- 2- Dinî yapı,

- 3- Dilsel yapı,
- 4- Mekânsal yapı, etnik grupların ve nüfusun bileşimi ve dağılımı,
- 5- Grup liderlerinin güç arayışı,
- 6- Halkın okuma yazma bilmemesi ve düşük okuryazarlık düzeyi,
- 7- Siyasi görüş
- 8- Genel yoksulluk

Yukarıda bahsedilen faktörlerin birleşimi bu ülkede özel bir önem kazanmıştır. Afganistan'ın siyasi düzeni, önde gelen siyasi güçlerin her birinin özel bir etnik temele, coğrafi bölgeye, dile ve dine sahip olduğunu ve siyasi iradenin tezahürü olarak kabul edildiğini gösterdiğinden, örneğin Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami, Kabil'in düşüşünden sonra hızla Kuzey Tacik topraklarına çekilen Tacik kökenliydi. General Dostum, Özbek halkının siyasi iradesinin bir tezahürü olarak uzun yıllar bu topraklarda hakimiyet kurmuş ve Kabil'in siyasi rekabet sahnesine ve orta kesime coğrafi uzaklığı nedeniyle daha az saldırıya uğramıştır (Fardaghi, 2014). Merkezî hükümetin yapı ve işleyişindeki aşırı zayıflığın ortaya çıkması, Afganistan'ı kökten dinci terörün üreme alanı hâline getirmiştir. Bu terör, bir şekilde tüm komşu ülkeler ve ardından bölge için bir güvenlik tehdidi hâline gelmiştir. Kontrol edilemeyen iç koşullar, geçirgen sınırlar, yargı kurumlarının, kolluk kuvvetlerinin ve güvenlik otoritelerinin zayıflığı, etnik ve dinî protestoları güvenli bir sığınak olarak gören yoksul ve çaresiz gençlerin varlığı da bu gidişatı desteklemiştir.

Bu ülkelerin (Afganistan) uluslararası terörizmle mücadelede daha güvenli bir zemin haline getirilmesi için uygun bir alan olabileceğini gösterebilir ki, bu da Soğuk Savaş sonrası dönemde iç değişkenlerin etkisinin daha belirgin ve belirgin hale geldiğini doğrulayabilir ve diğer yandan bazı araştırmacılar, bu iflas etmiş ve beceriksiz devletin, bu yeni dönüşümlerin zeminini hazırlayan bir unsur olduğuna inanmaktadır ve bu nedenle bu sürecin tamamlanması için "yeniden devletleştirme" adı altında özel bir dikkat gösterilmiştir; ancak bu süreç yine de araştırmacılar tarafından orta ve büyük ölçekli oyuncular gibi iç ve dış faktörlerin etkisi altında kalmıştır ve iç unsurların rolü azalmıştır.

11.Bölgenin Değişkenleri

Afganistan, sosyal yapı ve tarihsel olarak çok kutuplu bir topluma sahiptir ve bu durum, bölgesel ve uluslararası aktörlerin ülke içindeki işlere etkisinin her zaman olmasına neden olmuştur, çünkü bu aktörler Afganistan'ın iç gruplarıyla ilişki içindedirler. Afganistan'ın komşuları arasında, İran ve Pakistan bu ülkenin iç meseleleriyle en fazla ilişkiyi kurmuş ve

kurmaktadır; çünkü her ikisi de Afganistan'ın bazı kesimleriyle kültürel uyum içindedir ve bu nedenle kültürel, tarihsel, dil, etnik ve dini bağlar, taraflar arasındaki en fazla karşılıklı etkileşime ve barışçıl ilişkilere neden olur, ikincisi Afganların sınır ötesi göç dalgalarının çoğunluğu İran ve Pakistan'a yönelmiştir (Rahnavard ve Heydari. 2009). Afganistan'ın coğrafi konumu, küresel güçlerin rekabet ve müdahalelerinin kaynağı olmaya devam etmektedir, çünkü Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Orta Asya, jeopolitik bir boşluğa dönüştü ve küresel ve bölgesel güçler burada yeni bir rol arayışına girdiler. Küresel düzeyde Amerika, İngiltere, Rusya ve Çin bu konuda aktiftir ancak Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi ve iki kutuplu sistemin sona ermesinden sonra bu bölgede bir güç boşluğu yaratılmış ve bu durum iç güçlere nüfuzlarını güçlendirecek potansiyel bir güç vermiş ve bunlar bölgedeki bazı güçler tarafından büyütülmüştür. Uluslararası alanda da iç faktörler etkili olmuştur, bunların arasında El Kaide ve bu ülkedeki destekçileri Taliban'ı da sayabiliriz. Bu gruplar, faaliyetleri için İkinci Soğuk Savaş sonrası atmosferin yarattığı hareket özgürlüğünden yararlanmaktadır. Hatta bu gruplar bazen ABD gibi süper güçlerin çıkarlarını bile tehdit ediyorlardı.

Son on yıllarda uluslararası sahada yaşanan büyük değişimler, aktörler arasındaki güç kullanımı şekillerinde derin bir dönüşüme neden olmuştur. Bu değişim, mevcut dünya ortamının, güç kullanım araçlarının geniş çapta kullanımını zorlaştırdığı ve dünya vatandaşlarının, geçmişte olduğu gibi sürekli kanlı savaşların çıkmasına izin vermediği bir şekilde gelişmiştir. Bu nedenle, yumuşak güç kullanımı, çeşitli yönlerden sert güç üzerinde bir üstünlük kazanmıştır. Hatta küresel süper güç bile, iletişim ve bilgi çağında yeni yöntemlere ciddi bir ilgi göstererek kültürü öne çıkarma gibi yöntemlerle yumuşak güç kullanımına yöneldiği görülmektedir (Shahram ve diğr., 2012). Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonrası uluslararası alanda bir süper güç olarak Amerika Birleşik Devletleri, dünya çapında yumuşak gücü kontrol etmek için aşağıdaki yolları genişletmeye çalışmaktadır:

- İç ve dış iletişim kanallarının çokluğuna sahip olma.
- Küresel yumuşak güç üzerindeki etkilerini artırmak için toplumsal, kültürel ve siyasi gelenekleri ve fikirleri yakınlaştırma.
- Medya aracılığıyla halkın genel görüşlerini yavaş, dağınık ve sürekli bir şekilde ele geçirmeye yönelik hafif hareket ve kamu diplomasisi izleme (Sajjadpour ve Mahdizadeh, 2012).
- Yerel ve uluslararası medya platformlarında çeşitli dillerde haber forumlarının oluşturulması.
- Diğer insanların yerel medya kullanmaya zorlanmadığını kabul etmek ve insanların katılımını teşvik edecek programlar tasarlamak.
- Halka güvenmek, hatta keskin eleştiriler yapılırsa bile.

-Küreselleşmenin yerellikten yansımalarını yansıtan programların tasarlanması ve yayınlanması (programların uluslararasılaşması). Bakış açısını dışarıdan içeriye değil, içeriden dışarıya yönlendirmek önemlidir.

-İçerideki çeşitliliğe dikkat etmek ve bunun dışarıya yansıtılması (toplumun herkesin aynı şekilde düşündüğü sona erdiği anlamına gelmez) ve farklı fikirlerin, hatta hükümete karşı olanlarında bile çeşitliliğin güçlü bir yan olarak kabul edilmesi.

-ABD askerlerinin Afganistan'da devam eden varlığı, radikal grupların ve isyancı grupların destekçisi olan ülkelerdeki taraftarlar arasında ciddi şüpheler doğurmaktadır ve bu şüphelerin çok taraflı etkileşimlerde kendine özgü etkileri olacaktır. Mesafe yaratma veya karşılıklı güven oluşturma gibi sonuçlar ortaya çıkabilir.

-Afganistan'daki istikrarsızlık ve isyancı grupların faaliyetlerinin devamı, bölgedeki diğer ülkelerdeki aşırılık yanlısı gruplar arasında ortak bir duygu yaratmış ve bu durum bu fenomenin daha fazla yayılmasına yardımcı olacak ve bölgedeki huzursuzluğu artıracaktır.

-Yabancı askerlerin Afganistan ve bölgedeki varlığı, Afganistan sorununu uzun vadeli ve sürdürülemez hale getirecek ve başlangıçtan beri zayıf bir kapasiteye sahip olan ülkenin hükümet kontrolünü zayıflatacak ve bu, içerideki gerilimi artıracak ve bunun yayılmasını daha da olası hale getirecektir.

-Yeni devletleşme süreci daha çok yabancı ve Batılı boyutlardan kaynaklanmaktadır; bu da kendisi için iç ve dış şiddet ve istikrarsızlık oluşturma aracı olarak görülebilir.

Sonuç

Afganistan, devletlerin ve süper güçlerin varlığı ve etkisi nedeniyle sürekli sorunlarla karşılaşan ülkelerden biridir. Bu nedenle, ülkede siyasi ve toplumsal istikrar ve güvenliğin tehlikeye girmesi, bu ülkenin tarihinde millet-devlet kurma sürecinin tamamlanmamış ve eksik bir hale dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum, ülkedeki siyasi ve toplumsal istikrar ve güvenliğin sürekli olarak tehlikeye atılmasına ve bu durumun komşu ülkelere veya diğer ülkelere yayılma olasılığını her zaman beraberinde getirmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, millet-devlet kurma süreci bu ülkede bazen dış kökenli ve bazen de iç kökenli boyutlara sahip olmuştur ki bu da ülkeye yansımış ve tarihsel olarak ülkede yaşanan olaylarda gözlemlenebilir hale gelmiştir.

Aslında, çevresel ve uluslararası etkiler bazen bu ülkede o kadar baskın olmuştur ki yerel unsurların ve aktörlerin rolünü silikleştirmiş ve hatta yok etmiştir. Ancak, bu iki unsurun orta düzey analiz unsurlarıyla birlikte bu ülkenin tarihsel gelişmelerine ve olaylarına katkıda

bulunduğu ve aslında bu ülkedeki tarihsel olaylarda bir etkileşim yarattığı açıktır. Bu nedenle, yeni dönemde millet-devlet kurma süreci, yine kendi başına iç ve dış müdahaleleri ortaya koymuş ve bu durum bazı sonuçlar doğurmuştur ki bu sonuçlar ülkedeki istikrarsızlığı artırabilir ve diğer ülkelerle olan siyasi ilişkileri zayıflatabilir, aşırılıkçı ve radikal grupları tetikleyebilir ve tekrar kriz noktasına dönebilir, böylece istikrarsızlığını yayabilir ve diğer bölgeleri de kendi istikrarsızlık yarıçaplarına sokabilir. Tabii ki, daha önce belirtildiği gibi, Afganistan'daki sorunlar, ülkedeki şiddetin devamı, siyasi yoksulluk, ekonomik yoksulluk, Taliban ve neotribalizmin çözülmemesi gibi, bu sorunlar toplamında ülkedeki bazı gerginliklerin devam etmesine neden olmaktadır. çünkü Afganistan'daki koşullar hala karmaşıktır ve Taliban'ın amacı ABD'nin yerine geçmek ve bu da ABD'nin onları Afganistan'dan çıkarmakta yetersiz olduğu anlamına gelmektedir ve ABD de bunun farkında olarak, gelecekteki siyasi durumda Taliban'ı (iyi Taliban) Afganistan'ın siyasi geleceğine katkıda bulunmak için politik olarak entegre etmeye çalışmıştır, böylece onları (Taliban'ı) hareket halindeki bir durumdan çıkararak barışçıl ve demokratik özelliklere sahip siyasi bir yapı içinde istikrar ve güvenliğe yardımcı olmuş ve böylece bu ülkedeki krizi sona erdirmiştir; ancak bu durum tersine dönebilir ve güvensizlik veya istikrarsızlık getirebilir veya toplumdaki gerilimleri ve istikrarsız koşulları sürdürebilir ve pekiştirebilir.

Kaynaklar

- Fardaghi, B. M. (2014). *Amerikan Liberal Demokrasi Doktrinlerinin Afganistan'ın Siyasi Tarihinin 8. Anayasası'nın Metni ve İçeriği Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Meşhed Ferdowsi Üniversitesi.
- Barner, I. (2003). Nation-and State-Building, *Eurasia Georgetown Journal of International Affairs*, 29-30.
- Firouzabadi, D. S. J. (2012). *İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politikasını Değerlendirmek İçin Kavramsal Çerçeve*. İslami Azad Üniversitesi Yayınları.
- Deshyar, H. (2005). *Yeni Muhafazakarlar ve Amerikan Dış Politikası*. Saraei Yayınevi.
- Gibbs, D. N. (2000). Afghanistan: The Soviet Invasion in Retrospect. *International Politics*, 37, 233- 246.
- Nia, H. M. R. (2010). Afganistan Krizinin Jeopolitik Analizi. *Pasdar İslam Dergisi*, 182 – 184.
- Hatami, A. (2010). Farklı Devlet İnşası Teorileri; Teorik Bir Çerçeveye Doğru, *Siyaset Bilimi Dergisi*, 3: 8-44.
- Held, D. (2006). *Modern Toplumunu Anlamak, Kitap II; Modern Devletin Oluşumu* (Çev. A.Mokhbar). Age Yayınları.
- Jaggers, K. (1992). War and Three Faces of Power: War Making and State Making Europe and Americas. *Comparative Political Studiens*, 21 (5), 26-62.

Kahramanpour, R. (2003). Afganistan'daki Amerikan Varlığı ve İran'ın Ulusal Çıkarları. *Israel Studies-American Studies Quarterly*, 4 (3), 21-40.

Kegley, C. W. ve Eugene, R. (2003). *Amerikan Dış Politikası; Desenler ve Eğilimler* (Çev. A. Dastmalchi). Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu.

Kinzer, E. (2008). *ABD'nin Hawaii'den Irak'a Kadar Uzanan Bir Asırlık Rejim Değişikliğinin Yıkılması*. (Çev. F. A. Tawhidi). Samadiyeh Yayınları.

Lewis, P. (2009). *Sivil Toplum Anlayışına Giriş, Modernitenin Siyasi ve Ekonomik Biçimlerini Konu Alan*. (Çev. H. Mortazavi). Agah Yayınevi.

Litman, H. (2012). *The Circular Dilemma of State Building in Afghanistan*. University of Pennsylvania.

Mojdeh, V. (2003). *Afganistan ve Beş Yıllık Taliban Yönetimi*. Ney Yayınevi.

Rahnavard, H. ve Heydari, M. A. (2009). *Obama'nın Dış Politikasında Değişim ve İstikrar Faktörleri, Strateji Üç Aylık Bülten*, 51, 196-218.

Sai, A. (2010). *Üçüncü Dünyanın Siyasi-Ekonomik Sorunları*. Samit Yayınları.

Sajjadpour, S. M. K. ve Mahdizadeh, A. (2012). Amerika Birleşik Devletleri'nde Dış Politika Uygulamaları. *Yumuşak Güç ve İletişim Vaka Çalışması - 1993-2001*, 7, 81-97.

Shafiei, N. (2013). Büyük Orta Doğu Planının Işığında Amerika'nın Afganistan'daki Dış Politikasının Gözden Geçirilmesi. *Nahdat Quarterly, Noor Düşünürleri Araştırmaları Merkezi*, 5 (18), 17.

Shahram Nia ve diğr. (2012). Yumuşak Gücün Kavramsal Analizi ve İran'ın Buna Yönelik Çözümleri (Fırsatlar), *Uluslararası ve Siyaset Bilimi Dergisi*, 3, 71-88.

Şah Karmi, E. (2004). Afganistan; İç Savaşı Ateşleyen Etnoist Seçkinler, *Strateji Quarterly*, 31, 96-106.

<https://t.ly/eE4G6>

<https://tinyurl.com/jp9se76>